

Sisekaitseakadeemia

Politsei - ja piirivalvekolledž

Ahti Lill

ISIKU ÄRATUNDMISEKS ESITAMINE

Lõputöö

Juhendaja:

Raivo Öpik

Muraste 2012

ANNOTATSIOON

Kolledž: Politsei- ja Piirivalvekolledž	Kuu ja aasta:
Töö pealkiri: Isiku äratundmiseks esitamine	
Töö autor: Ahti Lill	Olen nõus oma lõputöö kättesaadavaks tegemisega elektroonilises keskkonnas. Allkiri:
<p>Lühikokkuvõte: Töö maht on 44 lehekülge. Kasutatud kirjanduse loetellu kuulub 20 nimetust. Töö on kirjutatud eesti keeles ja võõrkeelne kokkuvõte on koostatud inglise keeles.</p> <p>Lõputöö eesmärgiks on analüüsida, kuidas on kriminalistikalise psühholoogia soovitusi arvestades kehtiva seaduse ja kohtupraktika raames on võimalik saavutada isiku äratundmiseks esitamise tulemuse võimalikult suur usaldusväarsus.</p> <p>Tegemist on teoreetilise tööga, mis jaguneb kaheks osaks: taju ja mälu mõjutatavust käsitlevaks osaks (peatükid 1.1. kuni 1.4) ja äratundmiseks esitamise õiguslikku regulatsiooni käsitlevaks osaks (peatükid 2.1. kuni 2.4).</p> <p>Lõputöö eesmärgi saavutamiseks analüüsis töö autor kuidas ja mis tegurid võivad mõjutada inimese taju ja mälu ning mismoodi need tegurid mõjutavad isiku äratundmiseks esitamisel tulemusi, kuidas on reguleeritud isiku äratundmiseks esitamine kehtivas õiguses, kas õiguse raames on võimalik isiku äratundmiseks esitamist läbi viia nii, et oleks võimalikult kõikehõlmavalt arvestatud kallutavate süsteemiteguritega.</p> <p>Lõputöös läbiviidud analüüside tulemusel selgus, et kehtiv seadus võimaldab viia isiku äratundmiseks esitamist läbi inimese psühholoogiast tulenevaid erisusi arvesse võttes.</p> <p>Vältimaks võimalikke vigu, mis võivad tekkida tulenevalt esitamismeetodi kallutusest, teeb autor ettepaneku isiku äratundmiseks esitamisel esitada isikuid ühekaupa järjestikku.</p>	

Võtmesõnad: taju, mälu, isiku äratundmiseks esitamine	
Võõrkeelsed võtmesõnad:	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia	
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor:	Allkiri:
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja: Raivo Öpik	Allkiri:

SISUKORD

ANNOTATSIOON	2
SISSEJUHATUS	5
1. TAJU JA MÄLU MÕJUTATAVUS	7
1.1 Taju	7
1.2 Mälu	11
1.3 Tunnistajate mälu ja selle mõjutatavus	14
1.4 Mälumoonutusi sagedamini põhjustavad tegurid	20
2. ISIKU ÄRATUNDMISEKS ESITAMINE	25
2.1 Isiku äratundmiseks esitamise mõiste ja õiguslik regulatsioon	25
2.2 Isikukirjelduse mõiste ja isikukirjelduslikud tunnused	32
2.3 Isiku äratundmiseks esitamise läbiviimine	34
2.4 Isiku äratundmiseks esitamise tulemuste kontrollimine ja hindamine	37
KOKKUVÕTE	40
SUMMARY	42
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	43

SISSEJUHATUS

Kriminaalasja kohtueelses uurimises võib tekkida vajadus välja selgitada, kas tunnistaja või kannatanu väited selle kohta, et nad on varem tajunud mõnd kuriteoga seotud isikut või eset, on tõepärased või mitte. Selleks võidakse läbi viia äratundmiseks esitamine.¹ Selle uurimistoimingu sisuks on identifitseerimine, kusjuures identifitseerivaks jäljeks on äratundja teadvuses säilinud mälu kujutis varem tajutud objektist.² Sisuliselt on äratundmiseks esitamine üks uurimistoimingutest, mille eesmärgiks on koguda kriminaalmenetluses vajalikku teavet.

Isiku äratundmiseks esitamine on oluline uurimistoiming vajaliku tõendusteabe kogumiseks. Arvestades uurimistoimingu olulisust on autori hinnangul alaliselt aktuaalne küsimus, kuidas viia isiku äratundmiseks esitamine läbi tulemuslikumalt. Kuna selle uurimistoiminguga otsitakse inimese teadvuses säilinud mälu kujutist, leiab autor, et on otstarbekas isiku äratundmiseks esitamisel olla kursis inimese taju ja mälu teaduslike käsitlustega ning vajadusel nendest ka lähtuda. Käesoleva töö aktuaalsus seisneb selles, et uurimistaktikat käsitlevas Eesti (õigus)kirjanduses ei ole põhjalikumalt käsitletud isiku äratundmiseks esitamise ja inimese taju ning mälu seoseid. Samuti ei ole varem uuritud, kas kehtiv Eesti kriminaalmenetluse õiguslik regulatsioon arvestab taju ja mälu teaduslike käsitlustega.

Äratundmiseks esitamise puhul on autori hinnangul peamiseks probleemiks see, kuidas uurimistoimingu läbiviimisega saada võimalikult palju informatsiooni, mis on seejuures võimalikult usaldusväärne. Võimalikult rohke ja usaldusväärse informatsiooni kogumisel tuleb samas kogu aeg arvestada sellega, et uurimistoimingu läbiviimisel (info kogumisel) järgitaks piinliku täpsusega seaduses sätestatud regulatsiooni. Autori hinnangul võib seaduses sätestatud regulatsioon mõnes olukorras osutada mõjuriks, mis kahandab kogutava informatsiooni hulka või usaldusväärsust. Seetõttu on vajalik, et seaduses sätestatud menetlustoimingu läbiviimise regulatsioon järgiks võimalikult palju teaduslikke meetodeid, mis arvestavad inimese taju, mälu ja võimet edasi anda kunagi kogetut.

Tegemist on teoreetilise tööga, mis põhineb teaduskirjandusel. Töö eesmärk on analüüsida, kuidas on kriminalistikalise psühholoogia soovitusi arvestades kehtiva seaduse ja kohtupraktika raames võimalik saavutada isiku äratundmiseks esitamise tulemuse võimalikult suur usaldusväärsus. Käesoleva töö uurimisprobleem seisneb selles, kas ja kuidas on kehtiva

¹ Kergandberg, E., *Algteadmisi kriminaalprotsessist*. Tallinn, 1990. lk 78.

² Lindmäe, H. *Menetlustatika*. Tartu, 1995. lk 88.

kriminaalmenetluse seadustiku raames võimalik arvestada äratundja puhul kallutavate süsteemiteguritega ning kas ja kuidas peaks toimuma äratundmiseks esitamise läbiviimine kehtiva seaduse raamistikus, selleks et vähendada kallutavate süsteemitegurite mõju.

Eesmärgist ja uurimisprobleemist lähtuvateks uurimisküsimused on järgmised:

- 1) kuidas ja mis tegurid võivad mõjutada inimese taju ja mälu ning mismoodi need tegurid mõjutavad isiku äratundmiseks esitamisel tulemusi;
- 2) kuidas on reguleeritud isiku äratundmiseks esitamine kehtivas õiguses;
- 3) kas õiguse raames on võimalik isiku äratundmiseks esitamist läbi viia nii, et oleks võimalikult kõikehõlmavalt arvestatud kallutavate süsteemiteguritega.

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks on autor töö esimeses osas uurinud taju ja selle omadusi, taju sõltuvust tajuvälisest, tegureid, mis mõjutavad mälu, inimese tajumist, ning millistel tingimustel tekib mälumoonutusi rohkem. Teises osas analüüsib autor, kas kehtiva seaduse raames on võimalik arvestada nende teguritega, et vähendada võimalikke vigu tulemuste saamisel.

Kui õiguslik regulatsioon mingis osas ei järgi levinumaid käsitlusi, seab töö autor endale eesmärgiks teha ettepanekuid kehtiva õigusliku regulatsiooni muutmiseks või selle praktikas paremaks ärakasutamiseks. Kaugem eesmärk on luua teoreetiline alus võimalikule empiirilisele uurimusele äratundmiseks esitamise kui menetlustoimingu kasutamise kohta Eesti kriminaalmenetluses. Arvestades tööle etteantud nõudeid ja raskusi empiirilise materjali kogumisel (juba lõpetatud kriminaalasjade toimikute suhtes kehtivad ranged isikuandmete kaitse nõuded, mis raskendab nende põhjal empiirilise uurimuse läbiviimist), on autori hinnangul mõistlik esmalt välja selgitada teoreetiline baas, mille põhjal saab seada konkreetsemad eesmärgid hilisema empiirilise uuringu läbiviimiseks.

Eeltoodut arvesse võttes jaguneb töö kaheks osaks: taju ja mälu mõjutatavust käsitlevaks osaks (peatükid 1.1. kuni 1.4) ja äratundmiseks esitamise õiguslikku regulatsiooni käsitlevaks osaks (peatükid 2.1. kuni 2.4).

Kokkuvõttes toob autor välja oma järeldused taju ja mälu teaduslike käsitluste ja Eesti kriminaalmenetluses sätestatud äratundmiseks esitamise regulatsiooni vahel.

1. TAJU JA MÄLU MÕJUTATAVUS

1.1 Taju

Et saaks isiku äratundmiseks esitamist nõuetekohaselt läbi viia, tuleb äratundja eelnevalt üle kuulata selles osas, mis puudutab varem tajutud isiku kirjeldust. Äratundja peab nimetama need isiku tunnused, mille järgi on võimalik konkreetset isikut hiljem ära tunda. Ka peab selle ülekuulamise käigus välja selgitama tajumistingimused. Järgnevalt uuribki autor, mis on need asjaolud, mis võivad kuriteosündmuse ajal mõjutada inimese tajumist ning kuidas see võib mõjutada isiku äratundmiseks esitamise tulemuse usaldusväärsust. Tulemuse usaldusväärsuse all peab autor silmas seda, et tuntakse ära tõepoolest see isik, keda kuriteosündmuse ajal tajuti ning tulemus on saavutatud kooskõlas kehtiva seadusega.

Taju on esemete ja nähtuste tervikliku meelelise tunnetamise protsess. Tajumisprotsesside vahendusel tekib hetkel vahetult mõjutavatest objektidest ja ümbrusest subjektiivne tajukujund. Taju ei ole lihtne aistingute summa, vaid aistinguga võrreldes meelelise tunnetuse kõrgem aste. Tajus esinduvad nii ärritajad kui ka ärritajate vahelised seosed. See on kompleksne protsess, mis tugineb aistingutele, sõltub varasematest kogemustest, emotsioonidest ja mõtlemisest ning eeldab tähelepanu. Tajukujund sisaldab endas alati midagi rohkemat kui momendil tajule mõjuvate aistingute summast formaalselt järeldub. Taju on järelduslik, loov, produktiivne, konstruktiivne protsess.³

Taju on vahendite kogum, mille abil teisendatakse keskkonnast meelte kaudu omandatud informatsioon objekti-, sündmus-, heli-, maitse- jm kogemuseks.⁴

Autor leiab, et kuna tajukujund sisaldab endas alati rohkemat, kui momendil tajule mõjuvate aistingute summast formaalselt järeldub, tuleb isiku äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel objektiivsuse huvides kindlaks teha, mis võib olla tajukujundile lisandunud ja mis on selle põhjustanud. Annab ju äratundja ülekuulamisel ütlusi isiku kirjelduse kohta, keda talle hiljem äratundmiseks esitatakse. Samuti selle kohta, mis tingimustel ta tajus isikut ja kas nendel tingimustel võis olla segavaid faktoreid, mis võivad hiljem mõjutada isiku äratundmiseks esitamist.

³ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 134-135.

⁴ Toomela, A. *Ülevaade psühholoogiast*. Tallinn, 1999. lk 19.

Tajude üldise liigituse aluseks on tajumisest osa võtvate analüsaatorite erisused. Vastavalt analüsaatori domineerivusele tunnetuses eristatakse nägemistaju, kuulmistaju, kompimistaju, liigitustaju, maitsmistaju, haistmistaju.

Autor leiab, et kuigi isikut võib tajuda erinevate taju liikidega (näiteks kuulmistaju), tajutakse isikut tavapäraselt siiski kõige rohkem nägemistajuga. Seega isiku äratundmiseks esitamise puhul on kõige kasutatavam taju liikidest nägemistaju, mis annab tajutavast isikust visuaalse pildi. Kehtiva õiguse kohaselt on erandlikult siiski võimalik ka isiku äratundmiseks esitamine helisalvestise kaudu, mille aluseks on kuulmistaju, kuid võrreldes nägemistajuga ei oma kuulmistaju isiku äratundmiseks esitamisel samaväärset tähtsust.

Olulisemateks taju omadusteks, lisaks terviklikkusele, struktuursusele ja produktiivsusele, on taju mõtestatus, valivus, konstantsus, apertseptiivsus ja ökoloogiline põhjendatus.⁵ Autor leiab, et äratundmiseks esitamisel tuleb arvestada sellega, et inimene tajub eelkõige talle tuttavaid või varem tajutud objekte. Samuti, kui eelnevalt on olnud korraga mitu tajutavat objekti, siis ei pruugi osa neist eristuda taustast. Üldiselt mõjutavad tajumisprotsessi konkreetse isiku omadused.

Äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel on otstarbekas need omadused välja selgitada. Kui ülekuulamisel selgub, et isik ei suuda või ei ole võimeline eristama tajutavat objekti taustast, võib isiku äratundmiseks esitamine usaldusväärseid tulemusi mitte anda. Taju omadustega arvestades oleks võimalik saavutada objektiivsemaid tulemusi.

Tajumine ei sõltu üksnes ümbritsevate nähtuste ja esemete välistest esinemistingimustest, s.t. kontekstist, vaid väga suurel määral ka tajuja püsivatest seadmustest, hoiakutest ja hetkehäälestusest. Need kõik on sisemuutujad, inimese immanentsed tingimused, mis võivad tajusid oluliselt muuta või neile värvingut anda.⁶ Autor leiab, et tulenevalt tajuja püsivatest seadmustest, hoiakutest ja hetkehäälestusest, ei pruugi isik konkreetsetes olukorras käituda läbimõeldult, vaid teeb erapoolikuid järeldusi.

Tänapäevaks on tõestatud seadmuse ja häälestuse mitmelaadne mõju - mõju valikuliselt mäletada, luua kalduvus automaatselt mingit vastust teistele eelistada (sagedamini anda), aga

⁵ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 138.

⁶ Bachmann, T. Huik, J. *Imetabane taju*. Tallinn, 1989. lk 117.

ka otsene mõju tajule, mistõttu taju on mingi tunnuse osas selgem, esileküündivam, eriliselt struktureeritud või isegi illusoorne (moonutatud).⁷

Autor leiab, et ümbritsevate ärritajate ja objektide seos emotsioonide ja motivatsioonisfääriga võib otseselt mõjutada seda, kuidas inimene nendele reageerib. Isiku äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel tuleks välja selgitada tajuvälised tegurid, mis taju võisid mõjutada ning kas esineb ebaselgust. Järgnevas tabelis on toodud peamised tajuvälised tegurid, mis võivad taju mõjutada ning nende mõju tajule. Tabelist on näha, kuidas mõjutavad janu, nälg, valu, hirm, ärevus, tasu, edukus, tajuja sugu, temperament ja isiksuse tüüp taju.

⁷ *Ibid*, lk 119.

Tabel. Tajuvälised tegurid ning nende mõju tajule.⁸

Tajuväline tegur	Mõju tajule
1. Janu, nälg	Näljaperioodi alguses sensibilisatsioon (tundlikkuse suurenemine) toiduga (joogiga) seotud ärritajatele või valikuline interpreteerimine, hiljem lävede kasv.
2. Valu, hirm	Tundlikkuse kasv siis, kui ärritaja on ootamatu või kui isikul on võimalik täpse ja kiire taju abil ebaseadlikult mõju vältida. Tundlikkuse alanemine siis, kui miski ennustab valu. Nõrkade ja keskmiste ärrituste korral võib ilmuda sensibilisatsioon, tugevuse korral kaitse. Meestel võib oht või valu sagedamini kutsuda esile taju selguse kasvu, võrreldes naisisikutega, kellel oht pigem taju pärssida.
3. Ärevus	Tajuhinnangud ja eristamisvõime muutuvad ebatäpsemaks. Suureneb sallimatus mitmemõtteliste ja keeruliste ärritajate või olukordade suhtes. Keeruliste kujundite äratundmisaeg pikeneb.
4. Tasu, edukus	Sisendatavus ja mõjustatavus üldiselt vähenevad, illusioonid on nõrgemad. Tajumistäpsus kasvab. Tasustatud variante tajutakse sagedamini, kergemini, kiiremini.
5. Tajuja sugu	<ul style="list-style-type: none"> • Naiste lõhnatundlikkus on suurem kui meestel; • Naiste puuetundlikkus on suurem; • Naiste kuulmisläved on madalamad, eriti kõrgete helide korral; • Naiste tundlikkus elektrilöögi suhtes on kõrgem; • Heledas valguses on meeste nägemisteravus suurem; • Naiste pimedusadptsioon kulgeb kiiremini (st simad harjuvad pimedusega rutem); • Meeste ruumi- ja kujunditaju on enamasti parem kui naistel; • Peitpilte lahendavad mehed paremini; • Testosterooni sisalduse suurenemine organismis suurendab kontsentratsioonivõimet ja ruumis orienteerumise võimet.
6. Temperament ja isiksuse tüüp	<ul style="list-style-type: none"> • Introvertide tundlikkus on üldjuhul kõrgem kui ekstravertidel; • Introvertide taju on kestva aja vältel püsivam, kontsentreeritum; • Introverdid eelistavad tajuda suhteliselt keerulisemaid kujundeid ja ümbrust kui ekstraverdid. Ekstraverdid otsivad aga vaheldust ja stimulatsiooni; • Kunstnikutüüp iseloomustab objekti oma tajukirjeldustes pigem üldiste formaalsete tunnuste, kontrasti ja varjutuste alusel, täppisteadlased kalduvad kirjeldama detaile, püüdes objektiivse täpsuse poole; • Taju sõltub oluliselt isiksuse kognitiivsest stiilist.

⁸ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 143

Autor leiab, et kuna isiku äratundmiseks esitamisel on äratundjaks kõige sagedamini kannatanu või tunnistaja, kelle suhtes pandi toime kuritegu või kes nägi kuriteosündmust vahetult pealt, saab eeldada, et neile võisid mõjuda sellised tajuvälised tegurid, nagu ärevus, hirm ja/või valu. Kui siia lisada veel konkreetse isiku temperamendist, isiksuse tüübist ja tajuja soost tulenevad tajuvälised tegurid, saame pika loetelu sellest, kuidas need tegurid võisid taju mõjutada. Isiku äratundmiseks esitamise usaldusväarsuse kindlakstegemiseks on vaja eelneval ülekuulamisel välja selgitada need tegurid, mis võisid isiku tajumist mõjutada. Ülekuulamine, kus isik kirjeldab tajutud isikut, tuleks läbi viia esimesel võimalusel nii kiiresti kui võimalik, et eksimuste võimalus oleks võimalikult väike, vältimaks mälumoonutuste teket.

Kokkuvõtvalt tuleks isiku äratundmiseks esitamisele eelneval äratundja ülekuulamisel välja selgitada, millised olid nähtuste ja esemete välised esinemistingimused, millise tajuga isikut tajuti (nägemistaju, kuulmistaju vms), millised on isiku taju omadused (kui hea on isiku nägemine ja kuulmine ning võime tajuda temale tuttavaid või varem tajutud objekte). Sellise ülekuulamisega on võimalik välja selgitada, kas isiku äratundmiseks esitamisega üldse on võimalik täiendavat informatsiooni saada.

Lisaks eeltoodule tuleb isiku äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel välja selgitada tajuvälised tegurid, mis mõjusid äratundja tajule. Autori hinnangul on tajuväliste tegurite väljaselgitamine vajalik eelkõige selleks, et kontrollida äratundmiseks esitamise tulemusel saadud andmete usaldusväarsust. Äratundmiseks esitamise läbiviimisel ilmselt tajuväliste tegurite arvestamine otstarbekas ei ole, kuivõrd äratundmiseks esitamisel ei taaslavastata tajutud situatsiooni, mistõttu ei annaks autori hinnangul näiteks nälgjatunde ja ärevuse tekitamine äratundjas äratundmiseks esitamise tulemusi usaldusväärsemaks.

1.2 Mälu

Mälu on organismi võime omandada ja säilitada informatsiooni.⁹ Isiku äratundmiseks esitamisel kasutab äratundja oma mälu, võrreldes oma mälupildis säilinut talle esitatud isikutega. Seega on vajalik uurida, kuidas mälu omandab ning säilitab varem tajutud isikut ning kas selle käigus võib mälupildis toimuda muutusi, mis võivad mõjutada tulemuste usaldusväarsust.

⁹ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 167.

Mälu ei ole üks tervik, vaid ühine nimetus tervele reale organismi võimetele, mille abil omandatakse, säilitatakse ja kasutatakse teadmisi ja oskusi. Erinevad mälu liigid toimivad erinevalt, sõltuvalt sellest infost, mida nad käsitlevad.¹⁰

Autor leiab, et varem tajutu jäljed ei kao mälust jäädavalt, vaid on ajukoores latentses olekus ning neid on võimaliku teatud juhtudel reprodutseerida. Autor leiab, et isiku äratundmiseks esitamine kujutabki endast reprodutseerimist.

Mälunähtusi klassifitseeritakse mäluprotsessideks ja mälu liikideks. Mälu põhiprotsessideks on meeldejätmise/omandamine, säilitamine, meenu(ta)mise/reprodutseerimine.

Näiteks aitab ülekuulamisel tajutut, kuid juba unustatud ülekuulamisel aktualiseerida sündmuste kronoloogia selgitamine, kuu- ja nädalapäevade täpsustamine, kellaegade, ilmastikuolude, üldteadaolevate sündmuste meenutamine, skeemide joonistamine, fotode vaatamine, esemetega manipuleerimine; samuti on võimalik vestluse teema muutuse alusel teha tõenäosuslikke oletusi partneri seesmiste varjatud psüühikaprotsesside sisu kohta, mis kutsusid esile selle teemamuutuse, n-ö taastada varjatud osa assotsiatsioonide ahelast.¹¹

Autor leiab, et äratundmiseks esitamise kontekstis toimivadki kannatanu või tunnistaja mälu põhiprotsessid järjestikku – meeldejätmise/omandamine (kuriteosündmuse toimumise ajal), säilitamine (toimunud kuriteosündmuse ja isiku äratundmiseks esitamise vahelisel ajal), ja meenu(ta)mise/reprodutseerimine (ülekuulamise ja äratundmiseks esitamise ajal). Isiku äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel tuleks seega kasutada meenutamist hõlbustavaid tehnikaid ning välja selgitada isiku taju omadused ja taju mõjutavad tegurid.

Autor leiab, et inimese võime tajuda ja meeles pidada teisi inimesi, sõltub muuseas ka elueast. On teada, et lapsed mäletavad teise inimese puhul rohkem detaile, mitte tervikut.

Vanuse kasvades suureneb laste hinnangute täpsus. Üheks põhjuseks, mis pärast lapsed eksivad taiskasvanute vanuse hindamisel, võib olla teadmiste puudumine näo vananemise kohta.¹²

Mälu on bioloogilise võimekuse tipul 25. ja 30 eluaasta vahel. Hiljem algab mälu üldvõimekuse langus, kuid see toimub diferentseeritult. Professionaalne mälu ja abstraheerimisvõime võivad isegi paraneda või säilitada oma taseme vägagi pikka aega.

¹⁰ Tulving, E. *Mälu*. Tallinn, 2007. lk 109.

¹¹ *Ibid.*, lk 172.

¹² Ellis, H. D. *Developmental trends in face recognition*. – *The Psychologist* 1990/3, lk 114–119. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://infantlab.fiu.edu/articles/ellis%201990%20psychologist%20face%20rev.pdf>.

Vahetu mälu halvenemist kompenseeritakse materjali oskuslikuma organiseerimisega ja kogemustel põhineva üldistuse ja järelendusvõimega. Raskusi põhjustab aga hoopis see, et kord juba kujunenud seoseid ja stereotüüpe on üha raskem ümber kujundada ja nende asemel uusi luua; ilmub mälu tegevuse rigiidsus (paindumatus).¹³

See annab ka ühe võimaliku vastuse, miks vanemas eas inimesed on konservatiivsemad. Uusi asju õppida on neil raske.

Autori arvates on äratundmiseks esitamise tulemuste usaldusväärsuse hindamiseks oluline esitada äratundjale äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel küsimusi, mis aitavad välja selgitada, milline on isiku üldine võime mäletada ning milline on tema konkreetne võime mäletada teist inimest. Lisaks tuleb usaldusväärsuse hindamisel „vaikimisi“ arvesse võtta näiteks äratundja vanusest tingitud mälu omadusi.

Mäluskeemide talletumisel toimuvad teabega muutused, mis kajastuvad hiljem, kui teave aktualiseerub. Järgnevas näitlikus loendis on toodud peamised muutused, mis toimuvad mäluskeemide talletumisel:

- Info redutseerub (lüheneb, lihtsustub);
- Info muutub isikupärasemaks, sh tekivad isikupärased moonutused või varjundid; mälumaterjaliga liitub subjektiivne hoiak, suhtumised muudavad neutraalse isiklikuks;
- Info transformeerub; tekivad lüngad ja vahelejäätud; vähemtuntud ühikute asemele võivad asuda tuttavad; hilisem võib asendada varasemaga ja vastupidi;
- Liiga individuaalne ja konkreetne, „mittepõhimõtteline“ võib ununeda (nt pärisnimed); detailid taanduvad;
- Ilmuvad uued teemad, mida algselt ei olnud; see toimub vastavalt ootustele, hoiakutele, kogemuslikule tõenäosusele;
- Subjekti ootustega sobimatu, tema jaoks mitteloogiline info ununeb;
- Ilmneb ratsionalisatsioon - lisandub info, mis aitaks mäletatavas seletada ebaselget või vastuolulist;
- Domineeriva(te) teema(de) teke; osa teemasid muutuvad valdavaks, teiste elemendid lisanduvad sinna või ununevad.¹⁴

Need on olulised muutused, mis aset leiavad, kui mälu muul viisil ei kahjustu. Kuna suure osa mälujälgede jaoks puuduvad efektiivsed taastamistunnused, peab neid teadma ning nendega

¹³ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 177.

¹⁴ *Ibid.*, lk 178-179.

arvestama, viies läbi isiku äratundmiseks esitamist. Tagamaks isiku äratundmiseks esitamise tulemuste usaldusväärsuse kontrollimist tuleks autori hinnangul äratundmiseks esitamisele eelneval äratundja ülekuulamisel arvestada võimalike muutustega ning välja selgitada, kas sellised muutused võisid esineda. Ilmselt ei ole ülekuulamisel küll võimalik otseselt välja selgitada, kas muutused esinesid, kuid võimalik on välja selgitada näiteks see, kas tajutud olukord oli nt mitteloogiline, ebaselge, milline oli isiku subjektiivne hoiak. Nimetatud asjaoludest võib nähtuda mälu muutuste esinemine.

Reprodutseerimine on mälus säilinu taastamine ja/või kasutamine tegevuses. Reprodutseerimise liikideks on äratundmine, meenutamine, mäletamine/meenutamine.¹⁵ Autori hinnangul ongi isiku äratundmiseks esitamine reprodutseerimistoiming, mille käigus ammutab äratundja oma mälust materjali selle kohta, kas ta on tajunud temale äratundmiseks esitatud isikut või mitte.

1.3 Tunnistajate mälu ja selle mõjutatavus

Valdavas enamuses küsitletakse tunnistajaid (pealtnägijaid) tunduvalt hiljem sündmuse enda aset leidmisest. Möödunud ajavahemiku jooksul – minuteid, tunde, päevi või mõnikord isegi aastaid - peab mälujalg säilima piisavalt tugeva ja täpsena, et selle alusel meenutamise või äratundmine oleks adekvaatne ja õige. Tegelikult aga halveneb mälu säilitatava sündmusekohase teabe kvaliteet aja möödudes oluliselt. Sündmuste mälu moodsate uuringute üks mõjukamaid eelkäijaid Sir Frederick Bartlett on juba 1930.-40. aastatel hästi kirjeldanud aja jooksul inimese mälu asetleidvaid muutusi. Tema üldistused tuginevad muu hulgas ka oma eksperimentaalsete uurimuste andmetele:

*detailide suhteline rõhutamine ja detailide olulisus muutuvad;

*isik kannab sõltuvalt oma seisundist mäletatavasse üle emotsionaalsed hinnangud; meenutatava hinnangulisus suureneb;

*eemaldutakse esialgsest tähendusest;

*mäletatava materjali maht väheneb ja tekst, millega suudetakse sündmust kirjeldada, lüheneb;

¹⁵ *Ibid*, lk 180.

*suureneb mälus talletatud materjali seos isiku poolt omaksvõetud tõekspidamiste ja eelnevalt omandatud informatsiooniga;

*suureneb konventsionaalsuse ja tavapärasuse aste;

*faktid arvud ja pärisnimed kipuvad ununema.¹⁶

Eeltoodud üldistused kirjeldavad üldjoontes muutusi, mis toimuvad teabega mäluskeemide talletumisel. Autor leiab seega, et mälu pilt tajutud isikust ei säili inimese mälu ilma vigadeta ning aja jooksul võib see oluliselt moonuda. Kuigi inimene võib ise arvata, et ta tajutut hästi mäletab, leiab aja jooksul aset siiski terve pikk loetelu olulisi muutusi ning mälujälgi ei säili oma esialgsel kujul. Järelikult hindavad inimesed oma mälu paremaks, kui ta tegelikult on. Seega on objektiivsema ja usaldusväärsema tulemuse saavutamise seisukohast eriti tähtis tagada, et eelnev ülekuulamine ja isiku äratundmiseks esitamine toimuks võimalikult kiiresti peale sündmuse tajumist. Ülekuulamisel peaks isik tajutud objekti võimalikult detailselt kirjeldama.

Ka tänapäevased uurimused kinnitavad eeltoodut. Üldiselt detailsus väheneb, sotsiaalne sisu võimendub ning subjektiivne enesekindlus oma mälu headusse on suurem tegelikust, objektiivselt mõõdetud mäluvõimest. Inimene mäletab võrdlemisi hästi sündmuse üldisemat mõtet, kuid eksib palju detailides, seikade järjekorras, pärisnimedes jms.¹⁷

Üks suurimaid autoriteete õiguslase suunitlusega mälu psühholoogias, Ameerika professor Elizabeth Loftus esitab kolm olulist tõsiasja, millega praktikud igal juhul arvestama peavad: sündmustest kujunenud esialgne mälu on 1) modifitseeritav, 2) muudetav, 3) täiendatav. Põhitähtsad on kaks asjaolu. Esiteks, mis toimub tunnistajaga sündmuse ja tunnistuse andmise vahelisel ajavahemikul- kui palju ja millist muud teavet ta omandab; kas ja kellega on tunnistaja vahepeal kokku puutunud; kas keegi tahes või tahtmata mõjutab oma jutuga tunnistajat; kas vahepealsed sündmused ja vastuvõetud informatsioon sarnanevad vaadeldava sündmusega või mitte. Teiseks, kuivõrd mõjutatav on tunnistaja mälu tunnistuse andmise (või ülekuulamise) ajal intervjuerija või kohtumenetluses advokaatide ja süüdistajate poolt. Eksperimentaalsed uuringud Loftuse koolkonnas ja muudes ülikoolides on veenvalt näidanud, et tunnistajate mälu on modifitseeritav ja kuidas seda on tehtud. Kohtumenetluse korrektsuse ja objektiivsuse seisukohalt on tähtis teada, et tunnistajale esitatavate küsimuste laadist ja sõnastusest sõltuvalt võib meenutamisel tunnistaja antud vastus oluliselt varieeruda.

¹⁶ Bachmann, T. *Psühholoogia juriidilises kontekstis*. Tartu, 2003. lk 56.

¹⁷ *Ibid.*, lk 56-57.

Mälutegevus vastutusrikastel hetkedel sõltub ka (sageli tahtlikult esitatud) kõrvalejuhitavast teabest, tunnistaja segadusse sattumisest (nt teadliku tegevuse tulemusena). Niisuguste asjaolude ning seaduspärasuste tundmine on oluline 1) vältimaks vigu tunnistajate küsitlemisel; 2) läbi nägemaks ja tõkestamaks süüdistajate ning advokaatide kuritarvitamisi.¹⁸

On teada mitmeid asjaolud ja tingimused, mille korral mälu moonutusi tekib vähem. Esimeseks selliseks tingimuseks on nn *public commitment*, so avalik enese seostamine mingi tõdemuse või teadmisega enne seda, kui saadakse mõjutatud valeinfo poolt. Teiseks, kui situatsioon on *väga oluline*, dramaatiline, võib mälu olla täpsem. (Ehkki relva kastutamisel võib tähelepanu koonduda relvale ja seetõttu on mälu muus osas vaesem või nõrgem.) On teada seegi, et lausa räägitult ebaõige moonutav või eksitav info ei ole üldiselt mõjus. Mälu võimalusi aitavad hästi ära kasutada kognitiivne intervjuu ja konkretiseeritud küsitlus. Tõenäoliselt üheks peamiseks tingimuseks, mis lubab ammutada mälust maksimaalselt adekvaatset teavet, on sobivate ja adekvaatsete taastamistunnuste kasutamine. Endel Tulving on formuleerinud ühe mälupsühholoogia põhiseaduse, mis ongi mälust ammutamise efektiivsuse tõstmise aluseks:

Edukaks meenutamiseks on tarvis, et informatsioon, mille abil püütakse teavet ammutada, langeks kokku sellega, kuidas mingi asi on mällu salvestatud.¹⁹

Tunnistajate ütluste võtmise praktikas tähendab see 1) mitmekesiste instruksioonide kasutamist ja nende vormi varieerimist; 2) põhjalikku analüüsi ja vaatlust tingimustest, kus (ja kunas) tunnistaja kõne all oleva sündmuse ajal viibis ning millises seisundis ta oli; 3) teabe kogumist selle kohta, mis toimus tunnistajaga enne ja pärast kriitilist sündmust; 4) tunnistajale sobivate märksõnade kasutamist; 5) võimaluse korral instruksioonide ja küsimuste sõnalisele vormile lisaks pildimaterjali esitamist või helisalvestuste kasutamist.²⁰

Võrreldes esemete/nähtuste tajumisega, on inimese tajumine sotsiaalses kontekstis märgatavalt erapoolikum, hinnangulisem ja sellest tulenevalt ka ebatäpsem. See tuleneb pertseptiivsete protsesside põimumisest emotsioonidega, hinnangutega, hoiakutega, suur on ka intuitsiooni osa.²¹

¹⁸ *Ibid.*, lk 57.

¹⁹ *Ibid.*, lk 61-62.

²⁰ *Ibid.*, lk 62-63.

²¹ Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011. lk 148.

Kesksemad inimesetaju mehhanismid on järgmised:

- 1) Identifikatsioon – teise inimese mõistmine ja tema käitumise interpreteerimine temaga samastuda püüdmise või temaga samastumisoskuse kaudu;
- 2) Refleksioon – teise inimese mõistmine valdavalt ratsionaalsel teel, tema mõtlemisse sisseelamise vahendusel;
- 3) Empaatia (kaasaelamine) – mõistmine teise inimese tundemaailma sisseelamise kaudu;
- 4) Stereotüpiseerimine – teise inimese interpreteerimine üldlevinud sotsiaalsete tüüpskeemide abil, lähtudes inimesest kui teatud sotsiaalse grupi esindajast. Lähtutakse ka inimese välimusest kui teatud tüübi esindajast („karm“, „hellik“, „kaval“ jms nägu jne).²²

Autor leiab, et nägude äratundmine on isiku äratundmiseks esitamise puhul võtmetähtsusega. Järgnevalt on kirjeldatud inimese võimet säilitada mälus nägusid ning uuritud, mis on need tegurid, mis võivad mõjutada inimese äratundmist.

Tehakse liialt järeldusi, luuakse stereotüüpe. Kuriteosündmuse toimumise ajal võivad loetelus toodud inimese tajumise kesksed mehhanismid mõjutada hiljem isiku kirjelduse kohta antavaid ütlusi ning isiku äratundmist.

Nii nagu üldiselt, pole ka nägudemälu väga usaldusväärne. Ehkki inimesed ise hindavad oma võimet nägusid meelde jätta ja mäletada väga heaks, on katselisel kontrollimisel selgunud, et nad tugevasti ülehindavad oma mälu. Korrelatsioon nägude tegeliku äratundmise võime ja arvamuse vahel oma mälu headusest oli ühes uurimuses vaid -0,05, s.o praktiliselt puudus (Woodhead & Baddeley, 1981).²³

Ometi ei tähenda ebatäiuslik näomälu, et nägusid mäletatakse alati ühtlaselt ja võrdselt halvasti. On tingimusi, mille täidetud olles on tõenäolisem saada tunnistajatelt õigeid vastuseid.²⁴

Inimese äratundmist mõjutavad muu hulgas:

- Esialgse tajumise kestus (mida pikem, seda parem);

²² *Ibid.*, lk 149.

²³ Bachmann, T. *Psühholoogia juriidilises kontekstis*. Tartu, 2003. lk 73.

²⁴ *Ibid.*, lk 74.

- Ajavahemik sündmuse ja äratundmist eeldava hetke vahel (mida lühem, seda parem – eelkõige siis, kui puututakse kokku muude nägudega);
- Kujutise kvaliteeti halvendava müra olemasolu ja hulk objekti tajumisel;
- Tähelepanu ja tajuressursside pärast võistlevate muude objektide olemasolu (mida vähem, seda parem);
- Vaatekaugus (mida väiksem, seda parem);
- Kujutise liikumine/liikumatus (parem, kui oli olemas nii staatiline kui ka dünaamiline info);
- Valgustatus, kujutise kontrast (mida tugevam, seda parem);
- Värvustunnuste olemasolu ja kvaliteet;
- Tingimuste kokkulangevuse/sarnasuse aste teabe salvestamise ja taastamise puhul (mida kokkulangevam, seda parem);
- Äratundmisülesande formuleering või esitatud instruksioon;
- Äratundmist eeldava objekti sarnasus varem kogetud objektidega (tuttavlikkus);
- Äratundmist eeldava objekti sarnasus samal ajal nähtavate muude (distraktor)objektidega (mida erinevam, seda parem);
- Võime või võimalus objekti esialgsel tajumisel peale sensoorsete tunnuste tajuda ka objekti kategooriat, tähendust, semantilisi tunnuseid (mida rohkem, seda parem);
- Äratundmiseks esitamine sobivas füüsilises ja emotsionaalses kontekstis.²⁵

Autor leiab, et isiku äratundmiseks esitamisel usaldusväärsema tulemuse saavutamiseks on oluline loetus tooduga kursis olla ning neid tegureid arvestada. Autor leiab ka, et kuna need on põhilised tegurid, mis mõjutavad inimese äratundmist, on oluline, kui hästi uurija suudab äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel arvestada nende teguritega.

Inimestel on raske ära tunda nägusid, mis kuuluvad teise rassi. Eurooplane tunneb ära paremini euroopiidse rassi esindaja näo, kui hiinlase, jaapanlase või afroameeriklase näo.²⁶

²⁵ *Ibid.*, lk 80.

Autor leiab, et nõuded, mis kehtivad isiku äratundmiseks esitamisele, välistavad eksimused selles osas, sest esitatud reas peavad olema samast rassist isikud. Seega ei saa neist rassiliste tunnuste poolest keegi teistest silmapaistvalt erineda. Küll aga võib äratundmisel tekkida eksimusi seoses sellega, et äratundjale võivad kõik esitatud reas olevad teisest rassist isikute näod tunduda ühesugustena. Nii ei pruugi ta kahtlustatavat oma mälus säilinud kujutisega võrreldes ära tunda.

²⁶ Rakover, S. S. Cahlon, Baruch. *Face Recognition: Cognitive and Computational Processes*. lk 58. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://books.google.ee/books?id=u7JmdWRlrAcC&pg=PA280&lpg=PA280&dq=memory+for+faces+encoding+and+retrieval+operations&source=bl&ots=pRoGStJJTF&sig=byyxZIDUcqaQGASuXLJMFvujN70&hl=et&sa=X&ei=UqGhT5yiMMWC4gSw0qnbCA&ved=0CDUQ6AEwBA#v=onepage&q=memory%20for%20faces%20encoding%20and%20retrieval%20operations&f=false>. 15.04.2012.

1.4 Mälumoonutusi sagedamini põhjustavad tegurid.

Lapsed ja vanurid on küsimustega mõjutatavamad kui täiskasvanud; lastel kannatab just pikaajaline mälu. Herrmann (1991) uuris elualade mõju mälule. Selgus, et kunstnikke, arhitekte ja müügimehi on kergem, üliõpilasi seevastu raskem eksitada, nii nagu ka teadlasi. Erinevatest töödest on teada, et olemaks mõjus, peab eksitav info olema:

*tõenäoline;

*mitte liiga ilmne ja silmatorkav;

*tulema autoriteetsest allikast, mida pole eelnevalt kahtluse alla seatud;

*olema esitatud pigem hiljem, s.t siis, kui algsündmust mäletatakse juba halvasti.²⁷

Laias laastus jaotatakse tunnistajate ütlusi mõjutada võivad tegurid hindajapõhisteks ning süsteemiteguriteks. Esimesena mainitud mõjutavad konkreetsete hindajate antud hinnangute täpsust ega allu tavaelus ettekatsetatud kontrollile. Siia kuuluvad sündmusega kokkupuute aeg, seisundid (nt joove), isiku tüüp jms. Süsteemitegurid aga alluvad õigusinstantside kontrollile ning on eriti olulised ka professionaalses koolituses. Siia kuuluvad ülekuulamistehnika, küsimuste esitamise viis, isiku äratundmiseks esitamise meetodid jms. Mitmesugust liiki vigade allikad tunnistajate ütluste kasutamises jagunevad nende kahe tegurigrupi vahel erinevalt. Vigu tunnistajate ütlustes võib tekkida põhjusest, mis toimivad a) sündmuse info kodeerimise (tajumise) ajal, b) info mälus säilitamise ajal, c) info mälust ammutamise ajal. Põhjused a) ja b) liigituvad sagedamini hindajapõhisteks teguriteks, põhjused c) rohkem süsteemiteguriteks. Seega on eeldusel, et pealtnägija/tunnistaja suutis nähtut/kuuldut piisavalt hästi tajuda, otsustav osa tunnistajatega tehtud töö heal ja kõrgelt professionaalsel korraldamisel. Alljärgnevalt vaatleme neid tegurigruppe lähemalt.²⁸

Autor leiab, et peab välja selgitama, kas konkreetset juhul võib olla mõjutusi eksitava info poolt või mitte.

²⁷Bachmann, T. *Psühhoonoomia juriidilises kontekstis*. Tartu, 2003. lk. 63.

²⁸ *Ibid.*, lk 65-66.

Spetsialist, kellest sõltub tunnistaja ütluste ning tunnistaja mälu usaldusväärsuse hindamine ja sobivaima protseduuri valik tunnistuse saamiseks, peab tundma kõiki tegureid, millest sõltuvad sündmuse tajumine ja mälu säilitamine. Need tegurid jagatakse sageli kuude rühma:

1. Stabiilsed tunnistajapõhised tegurid: sugu, vanus, rass, isiksuseomadused, IQ, antropomeetrilised omadused.
2. Muudetavad tunnistajapõhised tegurid: treenitus, koostitus, kogemused.
3. Ütluste stiil: järjekindlus/ebajärjekindlus (mis tavaliselt ei korreleeru detailitäpsusega), enesekindlus oma tunnistuse tõepärasuses (mis mõjutab tugevasti korrakaitsetöötajaid, kohut ning pressi), tõsidus, üldisus/konkreetsus.
4. Stabiilsed kahtlusalusepõhised tegurid: sugu, rass, atraktiivsus, näo erakordsus.
5. Muudetavad kahtlusalusepõhised tegurid: parukas, (vale)habe, prillid, soeng, riietus, peakatted, plastilised operatsioonid, maskid.
6. Keskkonnategurid: rahvarohkus, vaatlusaeg, valgustatus, vaatluskaugus, relva olemasolu jne.²⁹

Hindamispõhised tegurid on otstarbekas välja selgitada äratundmiseks esitamisele eelneval ära kuulamisel. Hindamispõhiseid tegureid on olulised äratundmiseks esitamise tulemuste usaldusväärsuse kontrollimiseks.

Kui kuriteosündmust pealt näinud tunnistaja peab hiljem identifitseerima varem nähtud isikut, võivad erinevad faktorid mängida olulist rolli. Ajavahemik toimunud kuriteosündmuse ja äratundmiseks esitamise vahel või kurjategija tajumise kestvus, tunnistaja eelnevad kogemused, eksitavad faktorid, stress. Kõik need vähendavad identifitseerimise täpsust.³⁰

Nende tegurite arvestamine tuleb kõne alla eelkõige protseduuride puhul, kus õiguskaitseorganid korraldavad tunnistajate ülekuulamist ning esitavad tõendamismaterjali ning isikuid äratundmiseks (tuvastamiseks). Peamine küsimus taandub sellele, mis võiks vastuseid moonutada ja neid tõestest või adekvaatsetest kõrvale kallutada.³¹

²⁹ *Ibid.*, lk 66-67.

³⁰ Lotus, F.E. *Eyewitness testimony*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2003. lk 135-136.

³¹ Bachmann, T. *Psühhoomia juriidilises kontekstis*. Tartu, 2003. lk 68-69.

Peamised kallutavad süsteemitegurid:

1. **Esitatud rea kallutus.** See kallutav tegur toimib nii. Inimene eeldab, et kui juba kutsutakse tunnistust andma ja isikute rida esitatakse äratundmiseks, küllap siis on selleks alust ja küllap siis keegi reast on süüdlane.
2. **Silmatorkava erinevuse kallutus (*Foil bias*).** See kallutav mõju ilmneb siis, kui reas esitatud ülejäänud isikud erinevad mingi ilmse tunnuse poolest kahtlusalusest. Kahtlusalune eristub teistest ning tunnistaja nopib ta välja just selle tõttu.
3. **Riietuspõhine kallutus (*Clothing bias*).** Kui mõni isikutest erineb teistest riietuse poolest, võib see viia tema kunstliku valimiseni. Soovitav on kasutada sarnast tüüpi riideid, kuid erinevaid nendest, mida kandis kahtlusalune kuriteo ajal.
4. **Esitamismeetodi kallutus (*Presentation bias*).** Isikute äratundmiseks esitamise moodused erinevad ka oma võimaluselt esile kutsuda kallutatud valikuid. Uurimused näitavad, et soovitatav on esitada isikud järjestikku, mitte kõiki korraga (Lindsay & Wells, 1985). Tunnistaja ei tohiks teada, kui suure valimiga tuleb tegemist. Tunnistaja ei tunne sellise protseduuri puhul ennast sunnitud olevat kedagi ilmingimata valima, ta ei tea, millal rida läbi saab ning tal ei ole ees inimeste rida kui tajutavat tervikut, millest mõne välise ebaolulise detaili põhjal mõni isik kunstlikult teiste hulgas silma torkaks. Katsetest selgub, et fotode järgi isiku äratundmisel esineb fotode üheaegsel esitamisel 58% vigu, järjestikusel esitamisel (üks foto korraga) on vigu vaid 17%. Näidatud on sedagi, et kahtlusaluse esitamine ainsa isikuna viib sagedasemale sarnase isiku äratundmisele kui esitamisel isikute reas (Yarmey jt. 1996).
5. **Küsitlejast lähtuv kallutus (*Interviewer bias*).** Kui uurija/küsitleja ise teab, kes on kahtlusalune, suureneb tõenäosus, et sellele isikule osutatakse seetõttu, et uurija teadmine annab tahtmatult, eeldatavasti mitteverbaalse suhtluse märkide kaudu teada, milline isik on kahtlusalune.³²

Kallutavate süsteemiteguritega tuleks isiku äratundmiseks esitamisel kindlasti arvestada, et vältida võimalikke vigu tulemuste saamisel. Esitatud rea kallutuse puhul võib äratundjat kõige rohkem eksitada edukuse sund. Ta eeldab, et esitatud reas on isik, kes on vaja kindlasti ära tunda, ning ta kindlasti peab kellegi esitatud reast välja valima. Selle vältimiseks tuleks talle eelnevalt selgitada, et kahtlustatav võib olla esitatud reas ja võib ka mitte olla. Uurija võib oma sisemise veendumuse kontrollimiseks enne „õiget“ isiku äratundmiseks esitamist esitada

³² *Ibid.*, lk 69-71.

äratundjale rea isikuid, kes ei ole kuidagi seotud konkreetse kuriteosündmusega. Tegemist ei oleks seaduse nõudeid järgiva uurimistoiminguga, kuid sellega on võimalik koguda nõuetekohase uurimistoimingu läbiviimiseks vajalikku teavet. Kui äratundja nüüd väidab, et tunneb kindlasti esitatud reast kellegi ära, on selge, et teda kannustab edukuse sund ning isiku äratundmiseks esitamisel ei pruugi saada usaldusväärset tulemust. Edukuse sündi on võimalik autori hinnangul mõnevõrra neutraliseerida ka selliselt, et äratundjale antakse mõista, et äratundmiseks esitatavat isikut ei pruugi temale äratundmiseks esitatud isikute kogumi hulgas esineda. Autori hinnangul võib selline toimimisviis olla aga vastuolus uurimistoimingute läbiviimise üldiste põhimõtetega, sest äratundjat informeeritakse läbiviidavast toimingust ebapiisavalt.

Silmatorikav erinevuse ja riietuspõhise kallutuse puhul võib äratundja valida just esitatud reas teistest oma välimuse või riietuse põhjal ülejäänud isikutest erineva isiku. Seega tuleks isikute gruppi moodustades vältida võimalikke erinevusi isikutel.

Objektide grupi moodustamisel lähtutakse äratundmiseks esitatava isiku enda tunnustest ja äratundja ülekuulamisel tema poolt varem tajutud objekti tunnuste kohta saadud andmetest, kusjuures muud tunnused ei või omavahel järsult erineda.³³

Kriminaalmenetluse seadustik³⁴ (edaspidi ka KrMS) § 81 lg 2 sätestab, et isik, asi või muu objekt esitatakse äratundmiseks koos vähemalt kahe sellega sarnase objektiga. Autor leiab, et lähtuvalt esitusmeetodi kallutusest tulenevate võimalike vigade vältimiseks isiku äratundmiseks esitamisel peaks uurija esitama isikuid järjestikku ühekaupa. Järjestikune esitamisega on tegemist siis, kui tunnistajale esitatakse isikud ühekaupa järjestikku, sundides teda tegema otsuse äratundmise kohta, nägemata reas järgmist liiget.³⁵

Erialases kirjanduses soovitatakse, et kuna inimesel on tähelepanu maht üheaegselt tajumisel kolm kuni kuus objekti, ei tohiks grupi suurus ületada neid piire.³⁶ Autor leiab aga, et järjestikku ühekaupa esitamise puhul ei pea äratundja võrdlema talle kõiki esitatud isikuid oma mälupildis säilinuga üheaegselt, ning seega esitades talle rohkem kui kuus objekti, ei ületata ka tema taju mahtu. Samuti peetakse erialases kirjanduses üheaegselt valikäratundmiseks esitamise eeliseks seda, et äratundjale tagatakse sellega aktuaalne

³³ Lindmäe, H. *Menetlustaktika I*. Tartu, 1995. lk 91-92.

³⁴ *Kriminaalmenetluse seadustik* (RT I 2003, 27, 166; RT I, 23.02.2011, 1). Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122011020?leiaKehtiv>

³⁵ Wells, G.L. Loftus, E.F. *Eyewitness memory for people and events*. lk 158

³⁶ Lindmäe, H. *Menetlustaktika I*. Tartu, 1995. Lk 91.

võrdlusvõimalus.³⁷ Autor ei saa sellega täielikult nõustuda, kuna eesmärk ei ole võrrelda omavahel sarnaseid isikuid ning nende seast kedagi välja valida, vaid ikkagi identifitseerides saada usaldusväärne tulemus. Autor leiab, et järjestikku ühekaupa esitades ei kao võrdlusvõimalus. Äratundja võrdleb ikkagi oma mälus säilinud kujutist talle esitatud isikutega. See ei saagi toimuda üheaegselt tervet esitatud rida võrreldes, vaid ikkagi ühekaupa. Kuna me peame leidma vaste isiku mälus säilinud kujutisele, oleks asjakohane selle saavutamiseks kasutada psühholoogiaalaseid käsitlusi. Nende kohaselt tekib võimlikke vigu isikuid koos esitades 58 % ja ühekaupa järjestikku esitades 17%. Seega tuleks isiku äratundmiseks esitamist viia läbi nii, et äratundjale esitataks isikud ühekaupa järjestikku.

Küsitlajast lähtuva kallutuste vältimiseks on autori arvates kõige parem meetod viia isiku äratundmiseks esitamine läbi uurijal, kes ei tea kahtlustatava isikut. See välistab võimaluse, et uurija annab tahtmatult äratundjale märku, kes on kahtlustatav.

Erinevalt hindamispõhistest teguritest saab kallutavaid süsteemitegureid arvestades isiku äratundmiseks esitamisel toimingut läbiviija tagada, et tulemus oleks võimalikult objektiivne ja usaldusväärne. Hindamispõhiste teguritega tuleks rohkem arvestada eelneval ülekuulamisel.

Järgmises peatükis uurib autor, kas isiku äratundmiseks esitamist on võimalik läbi viia arvestades esimeses peatükis välja toodud kallutavate süsteemiteguritega.

³⁷ Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 278.

2. ISIKU ÄRATUNDMISEKS ESITAMINE.

2.1 Isiku äratundmiseks esitamise mõiste ja õiguslik regulatsioon

Isiku äratundmiseks esitamine on uurimistoiming, mille toimetamisel äratundmist võimaldavate tunnuste ja tajutingimuste osas eelnevalt ülekuulatud kahtlustatav, kannatanu või tunnistaja mälu järgi võrdleb talle vastavalt kriminaalmenetluse seadustiku sätetele ning menetlustaktika nõuetele ja soovitustele esitatud objekti tunnuseid tema poolt varem tajutud kuriteosündmuse puutuva objekti tunnustega ning teeb järelduse objekti samasusest, sarnasusest või erinevusest.³⁸

Selle uurimistoimingu sisu on identifitseerimine, kus identifitseeritavaks jäljeks on äratundja teadvuses säilinud mälu kujutis varem tajutud objektidest.³⁹

Äratundmiseks esitamisel on otsitavaks identifitseerivaks objektiks äratundja poolt varem tajutud objekt. Äratundjale ühes grupis esitatud objektid on aga kontrollitavateks identifitseeritavateks objektideks.⁴⁰

Isiku äratundmiseks esitamisel äratundja võrdleb oma mälus säilinud kujutist talle esitatud isikute reas olevate isikutega. Juhul, kui tema mälus säilinud pilt langeb kokku esitatud reas oleva isikuga, teeb ta isiku samasuse kohta järelduse, mis protokollitakse. Kui kuriteosündmuse ja isiku äratundmiseks esitamise vahelisel ajal on äratundja mälus säilinud kujutis moondunud või objekti välistunnused on muutunud nii, et ei ole võimalik objekti individualiseerida, teeb äratundja järelduse ainult isiku sarnasuse või erinevuse kohta.

Seega tuleks isiku äratundmiseks esitamisele eelneval ülekuulamisel küsida küsimusi, mis võimaldavad hiljem kontrollida ja hinnata, kui täpsed ja usaldusväärsed on tema ütlused. Tuleks lasta äratundjal kirjeldada võimalikult detailselt varem tajutud isikut. Autor leiab, et kõige sagedamini on äratundjaks kannatanu ja tunnistaja.

³⁸ Lindmäe, H. *Menetlustaktika I*. Tartu, 1995. Lk 88.

³⁹ *Ibid.*, lk 88.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 88.

KrMS § 81 lg 4 sätestab, et vajaduse korral isiku, asja või muu objekti äratundmiseks esitada videosalvestuse järgi.

Valikäratundmiseks esitamiseks videosalvestise järgi videosalvestatakse üheaegselt kõiki võrreldavaid isikuid. Videosalvestis võib sisaldada ülevaateülesvõtet, portreeülesvõtet, üksikuid käitumisdemonstratsioone ja vastavatel asjaoludel ka rääkimisproove. Videoülesvõtte ettevalmistamine toimub samade printsiipide järgi, nagu „tavaliseks“ valikäratundmiseks esitamiseks. Ettevalmistatud videosalvestist näidatakse äratundjale. Dokumenteerimine toimub samade põhimõtete järgi, nagu valikäratundmiseks esitamisel.⁴¹

KrMS §81 lg 4 sätestab, et vajaduse korral esitatakse isik äratundmiseks helisalvestise järgi.

Isikute äratundmine võib toimuda ka hääle äratundmise kaudu akustilisel võrdlusel. See eeldab seda, et äratundja kuulis teo toimepanemise ajal teo toimepanija kõnelemisviisi.⁴²

Autor leiab, et helisalvestise järgi isiku äratundmiseks esitamine tuleb läbi viia siis, kui tunnistaja või kannatanu tajus kuriteosündmuse ajal piisavalt isiku häält, kuid välised tunnused jäid tajumata või ei tajutud neid piisavalt sellisel määral, et hiljem oleks võimalik väliste tunnuste järgi teda kindlaks teha. Sellised olukorrad tekivad, kui näiteks kurjategija varjas oma nägu ning muud välised tunnused on ebapiisavad. Küll aga peab olema kurjategija kasutanud oma häält (näiteks on kurjategija äratundjat kõnetanud).

Helisalvestuse järgi äratundmiseks esitamine on lubatud ainult kahtlustatava nõusolekul, kuna tal ei ole kohustust kriminaalmenetluses aktiivseks osalemiseks rääkimise kaudu.

Tulenevalt selle äratundmiseks esitamise liigist leiab autor, et taju liikidest on sellisel juhul kõige kasutatavam kuulumistaju. Kuigi äratundja võis tajuda ka maskeeritud kurjategijat visuaalselt, on siinkohal oluline roll siiski kuulumistajul.

Hääle järgi identifitseerimiseks soodsate tingimustena on erialakirjanduses nimetatud näiteks järgmisi asjaolusid.:

- a) äratundja tajus teo toimepanemise ajal ainult kahtlustatava häält;
- b) ta oli teadlik sellest, et ta peab selle hääle võib-olla uuesti ära tundma;
- c) teo toimepanija kõnelemise kestus oli vähemalt üks minut;
- d) teo toimepanija ütles eri lauseid.⁴³

Usaldusväärse tulemuse saamise eelduseks peab olema piisav aeg, mil äratundja varem tajus kurjategija häält sündmuse toimumise ajal, ei olnud muid segavaid häáli ning kurjategija ütles

⁴¹ Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 284

⁴² *Ibid.*, lk 284-285

⁴³ *Ibid.*, lk 285

seejuures erinevaid lauseid. See on vajalik selleks, et tajutud hääle maht oleks piisav äratundmiseks esitamisel eksimuste vältimiseks.

Helisalvestise järgi äratundmiseks esitamisel tuleb äratundjale esitada mitte ainult äratundmiseks esitatava hääl, vaid mitu häält. Seetõttu on vaja kõigepealt valmistada kuue või kaheksa inimese rääkimisproovid. Oluline on silmas pidada, et rääkimisproovide hääled oleksid kõlapildilt, aktsendilt ja dialektilt sarnased. Võrreldav kõne peaks sisaldama lauset, mida teo toimepanija tõepoolest ütles. Häälematerjali kogumisel on soovitatav kasutada segu teo toimepanemisel öeldud tekstist ja neutraalsest tekstist.⁴⁴

Autori arvates on need nõuded üldjoontes samad, kui „tavalisel“ äratundmiseks esitamisel. Sarnaselt tuleb tagada, et oleks piisav kogum salvestisi, mida esitada. Tuleb tagada, et hääled oleksid sarnased oma kõlapildilt jne. Võrreldav kõne peaks sisaldama sama lauset, mis kuriteo toimepanemise ajal ning neutraalseid lauseid. Põhimõtteline erinevus seisneb selles, et kahtlustatav ei ole kohustatud osalema äratundmiseks esitamisel helisalvestise järgi. Selle toiminguga jaoks on aga vajalik võtta võrdlusmaterjal. KrMS § 100 sätestab võrdlusmaterjali võtmise ekspertiisiks. Kuna isiku äratundmiseks esitamine ei ole käsitletav ekspertiisina, ei ole autori arvates võimalik ka sellele sättele tuginedes võrdlusmaterjali võtta.

Teine erinevus seisneb selles, et äratundjale ei esitata visuaalset pilti või isikuid, vaid helisalvestisi häältega, mille põhjal äratundja peab tegema järelduse. Autor osundab täiendavalt sellele, et rääkimisproovide esitamisel äratundjale ei ole neid võimalik esitada üheskoos, s.t selliselt, et äratundja kuuleb kõikide rääkimisproovide salvestisi samaaegselt. Autori hinnangul saab rääkimisproovide äratundjale esitamine toimuda salvestiste järjestikkuse ettemängimise teel. Esitades helisalvestised koos, ei ole võimalik tekkivast mürast eristada konkreetseid isikute häält. Nimetatud asjaolu kinnitab autori arusaama, et kriminaalmenetluse seadustikku tuleb tõlgendada selliselt, et ka isikute äratundmiseks esitamisel ei pea esitama äratundjale kõiki kogumisse valitud isikuid äratundmiseks korraga, vaid järjestikku ühekaupa.

KrMS⁴⁵ § 81 sätestab äratundmiseks esitamise legaalseaduse. Nimetatud paragrahvi 1. lõige sätestab: „Vajaduse korral võib menetleja isiku, asja või muu objekti esitada ülekuulatud

⁴⁴ *Ibid.*, lk 286

⁴⁵ *Kriminaalmenetluse seadustik* (RT I 2003, 27, 166; RT I, 23.02.2011, 1). Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122011020?> 15.04.2012.

kahtlustatavale, süüdistatavale, kannatanule või tunnistajale äratundmiseks“. Kõnealusel sättes on eristatud kolme erinevat äratundmiseks esitamise liiki, lähtudes äratundmiseks esitatavast objektist. Nii eristatakse seaduse tasandil isiku, asja või muu objekti äratundmiseks esitamist. Ülevaatlikkuse huvides tähistab autor edaspidiselt nii isikut, asja kui ka muud objekti äratundmiseks esitatava objektina. Äratundmiseks esitamist on võimalik kommenteeritava sätte põhjal liigitada ka subjektipõhiselt. Subjektipõhisel liigitamisel tuleb võtta liigitamisel aluseks isik, kellele isik, asi või muu objekt äratundmiseks esitatakse. Käesoleva uurimustöö eesmärgist lähtudes ei oma aga subjektipõhine liigitus olulist tähendust. Subjektipõhine liigitamine võib omada tähendust äratundmiseks esitamise usaldusväarsuse hindamisel, sest kriminaalmenetlusest huvitatud isikul (nt kahtlustataval) võivad olla erihuvivid uurimistoimingu tulemuste vastu. Toimingu usaldusväarsuse väljaselgitamisel võib osutada subjekti arvestades vajalikuks kasutada erinevaid meetodikaid.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 ülejäänud lõiked sisaldavad endas äratundmiseks esitamise läbiviimise kohustuslikku korda.

KrMS § 81 lg 2 sätestab, et isik, asi või muu objekt esitatakse äratundmiseks koos vähemalt kahe sellega sarnase objektiga. Nimetatud sättest tuleneb üldreegel, et äratundmiseks ei tohi esitada ainult ühte objekti, vaid objekte peab olema vähemalt kolm.

Riigikohtu praktikas ei ole seda nõuet varasemalt peetud absoluutseks.⁴⁶ Täiendavalt selgitab kolleegium, et tõend on lubamatu üksnes siis, kui tõendi kogumise korda on oluliselt rikutud. Seejuures tuleb hinnata rikutud normi eesmärki ning seda, kas selliseid tõendeid poleks saadud, kui normi rikutud ei oleks. Ei ole mingit alust eeldada, et ühe foto äratundmiseks esitamine tooks alati kaasa teise tulemuse kui vähemalt kolme sarnase isiku foto äratundmiseks esitamine. Kui äratundja lähtub otsustust tehes kindlatest tunnustest, tunneks ta ikkagi ära ühe ja sama isiku. Küll tõusetub siinkohal küsimus tõendi usaldusväarsusest. Juhul, kui isikule esitati äratundmiseks ainult üks foto, tuleb hinnata seda, kuivõrd tõenäoline on, et isik tegi objektiivse otsustuse. Eelkõige tuleb siin vaadata seda, kuidas on äratundja oma otsustust põhjendanud - kui palju ja milliseid tunnuseid on ta välja toonud.

KrMS § 81 lg-2 sätestatust järelduvalt peab äratundmiseks esitamine toimuma üheaegse valikäratundmiseks esitamisenä. Üheaegse äratundmiseks esitamise korral esitatakse

⁴⁶ Riigikohtu 24.05.2006. a kohtuotsus väärteoasjas nr 3-1-1-33-06 p 6.2. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-33-06> 15.04.2012.

võrreldavad objektid äratundmiseks üheaegselt koos. Üheaegse vaalikäratundmise eelis on see, et äratundjale tagatakse aktuaalne võrdlusvõimalus.⁴⁷

Niisiis toimub äratundmiseks esitamine reeglina valikäratundmiseks esitamisenä. Valikäratundmiseks esitamiseks esitamise korral peab äratundja mitme võrreldava isiku, asja või muu objekti hulgast identifitseerima isiku, asja või muu objekti, keda või mida ta tajus.⁴⁸

Seaduse tasandil on sellest reeglist tehtud erandid KrMS § 81 lg-s 3. Nimetatud sätte kohaselt ei moodustata objektikogumit siis, kui äratundmiseks esitatakse:

- 1) laip;
- 2) paikkond, hoone, ruum või muu objekt, mille puhul ei ole võimalik objekte ühel ajal esitada;
- 3) oma tunnustelt teistest oluliselt erinev objekt, mille puhul ei ole võimalik moodustada omavahel sarnanevate objektide kogumit.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 lõigetest 1 ja 2 tuleneb üldreegel, et äratundmiseks esitatakse objektid vahetult. See tähendab, et eelistada tuleb esitada objekti enda äratundmiseks esitamist, mitte objekti jäädvustuse äratundmiseks esitamist. Sellest üldreeglist võimaldab kõrvale kalduda KrMS § 81 lg 4, mille kohaselt esitatakse vajaduse korral isik, asi või muu objekt äratundmiseks foto, filmi või heli- või videosalvestise järgi. Kõnealuse erandi ettenägemine üldreeglile, mille kohaselt tuleb objektid esitada äratundmiseks vahetult, on autori arvates vajalik, kuivõrd vastasel juhul võib osutada võimatuks menetlustoimingu läbiviimine, sest sageli ei ole võimalik äratundmiseks esitada objekti ennast kas siis objekti enda olemusest tulenevalt või siis seetõttu, et objekt ei ole mingil põhjusel kättesaadav. Ilma sellise erandita oleks takistatud kriminaalmenetluse efektiivne läbiviimine, sest paljudel juhtudel ei saaks objekti vahetu esitamise nõude korral menetlustoimingut üleüldse teha.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 5. lõige sätestab regulatsiooni, mille kohaselt on võimalik äratundmiseks esitamist korrata. KrMS §81 lg 5 sätestab, et äratundmiseks esitamist võib korrata, kui esimene äratundmiseks esitamine toimus foto, filmi või videosalvestise järgi või kui on alust arvata, et objekti ei tundud ära selle muutumise tõttu ja endist välimust on võimalik taastada.

⁴⁷ Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 278

⁴⁸ *Ibid.*, lk 277

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 lg 6 sätestab, et kui kahtlustatav, süüdistatav, kannatanu või tunnistaja tunneb talle äratundmiseks esitatud objekti ära või kinnitab selle sarnasust uuritava sündmusega seotud objektiga, tehakse talle ettepanek nimetada tunnused, mille alusel ta on oma järelduse teinud, ja selgitada objekti seost uuritava sündmusega. Kui ta eitab samasust või sarnasust, tehakse talle ettepanek selgitada, mille poolest talle esitatud objekt või objektid erinevad uuritava sündmusega seotud objektist. Nimetatud säte sisaldab menetlustoimingu läbiviimise regulatsiooni. Regulatsiooni eesmärk on tagada äratundmiseks esitamisel saadud andmete usaldusväärsus.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 lg 7 sätestab, et objekti või objektikogumi äratundmiseks esitamisel seda pildistatakse või see videosalvestatakse. Nimetatud säte ei sisalda iseenesest regulatsiooni, mis on suunatud objekti äratundmisele. Sätte eesmärk on menetlustoimingu fikseerimine ning kõnealust sätet tuleb käsitleda koos KrMS §-ga 82, mis sätestab nõuded äratundmiseks esitamise protokollile esitatavad nõuded.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 81 lg 8 sätestab, et äratundmiseks esitamise käigus ütluste võtmisel järgitakse käesoleva seadustiku § 66 lõiget 2¹ ja § 68 lõikeid 2–6.³ nimetatud säte reguleerib äratundmiseks esitamise käigus ütluste võtmise korda. Iseenesest ei reguleeri säte, kuidas viiakse läbi äratundmiseks esitamine kitsamalt käsitledes. Nimetatud regulatsioon on vajalik selleks, et anda õiguslik alus ka nende ütluste tõendina kasutamiseks, mis on antud äratundmiseks esitamise menetlustoimingu tegemisel.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 82 sätestab nõuded äratundmiseks esitamise protokollile. KrMS § 82 lg 1 sätestab:

(1) Äratundmiseks esitamise protokollile kantakse:

- 1) äratundmiseks esitatud objekti või objektide nimetused;
- 2) milliste oluliste tunnuste poolest olid äratundmiseks esitatud objektid omavahel sarnased ja kus äratundmiseks esitatud objekt teiste hulgas paiknes;
- 3) millise koha valis äratundmiseks esitatud isik teiste hulgas;
- 4) äratundjale tehtud ettepanek vaadata talle esitatud objekti või objekte ja selgitada, kas ta tunneb uuritava sündmusega seotud objekti ära ning kas ta nendib selle sarnasust teiste objektidega või erinevust nendest;
- 5) tunnused, mille järgi tundis äratundja objekti ära.

KrMS § 82 lg 2 sätestab: „kui äratuntud isik vaidlustab uurimistoimingu tulemuse, tehakse selle kohta protokollis märge.“

KrMS § 81 lg 1 tuleneva nõude (isiku, asja või eseme võib esitada äratundmiseks ülekuulatud kahtlustatavale, kannatanule, tunnistajale) eesmärgiks on äratundja järelduste objektiivse kontrollimise ja hindamise tagamine, mistõttu ei tohi menetlustoimingute järjestusse suhtuda formaalselt. Ülekuulamist läbi viimata pole menetlejal võimalik nõuetekohaselt selgitada, mida teab isik tõendamiseseme asjaolude kohta ega täiel määral veenduda äratundja väidete objektiivsuses ja tõelevastavuses. Samuti on Riigikohus juhtinud tähelepanu asjaolule, et kooskõlas KrMS § 82 lg 1 p-s 5 sätestatuga tuleb äratundmiseks esitamise protokollis märkida ka seda, milliste tunnuste alusel objekt ära tunti. Selle nõude täitmisel saab olla sisuline tähendus, muuhulgas ka kaitseõiguse tagamiseks, üksnes siis, kui on võimalik võrrelda ja hinnata, kas ja kuivõrd on need tunnused, mille alusel objekt ära tunti, samased nende tunnustega, mille oli äratundja talletanud enda mällu varem seoses kuriteosündmusega ja mille alusel ta lootiski objekti ära tunda.⁴⁹

Äratundmiseks esitamise protokoll on Riigikohtu varasemas praktikas peetud lubamatuks tõendiks siis, kui äratundmiseks esitamine viiakse läbi enne ülekuulamist.⁵⁰ Täiendavalt selgitab kolleegium, et see, kas äratundmiseks esitamisele eelneva ülekuulamise abil on äratundja edasisi järeldusi võimalik objektiivselt kontrollida ja hinnata või mitte, sõltub ülekuulamise käigus saadud informatsioonist. Kui äratundja ei kirjelda, milliste tunnuste alusel ta loodab objekti ära tunda, pole hiljem võimalik võrrelda, mille põhjal ta äratundmisel objektisamasuse või -erisuse kohta oma järelduse tegi. Seega puudub sisuline erinevus olukordadel, mil äratundja ei osanud objekti äratundmist võimaldavaid tunnuseid kirjeldada ja mil äratundjat objekti tunnuste osas üldse ei küsitletud.

Kriminaalasja toimikust nähtuvalt andis T. L. ülekuulamise järgmised ütlused: "2002. a varakevadel toimus Teedla lähistel metsaraie. Mind huvitas langetusmasin ja selle töö. Mina nägin ühel õhtul - pimedal ajal - veel mingeid mehi seal askeldamas. Nägin ainult tema nägu. Kirjeldada ei oska, võimalik et tunnen ta ära. Nägin teda vaid ühe korra." Äratundmiseks esitamisel kinnitas T. L., et tunneb fotol nr 2 ära mehe, keda nägi "langilt välja veetud palgiriida juures lauda lähedal autos". Fotol nr 2 oli kujutatud M. P-d. Kuna T. L. ei

⁴⁹ Riigikohtu 03.11.2011 kohtuotsus kriminaalasjas nr 3-1-1-84-11, p 14. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-84-11>, 15.04.2012.

⁵⁰ Riigikohtu 26.06.2009 kohtuotsus kriminaalasjas nr 3-1-1-52-09, p 11.2. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-52-09>, 15.04.2012.

nimetanud peale soo ühtki muud nähtud isiku tunnust, puudub kolleegiumi hinnangul objektiivne võimalus tema poolt äratundmisel tehtud järelduse kontrollimiseks. Sel põhjusel nõustub kolleegium maakohtu seisukohaga, et T. L.-ile äratundmiseks esitamise protokoll pole tõendina lubatav ja tuleb tõendikogumist välja jätta. Tuginedes lubamatule tõendile, rikkus ringkonnakohus oluliselt kriminaalmenetlusõigust KrMS § 399 lg 2 mõttes.

Menetlus- ja kohtupraktika peavad ja saavad toetuda üksnes kehtivale õigusele. Töö autor on seisukohal, et seaduse nõudeid järgiv äratundmiseks esitamine saab olla tulemuslik üksnes siis, kui seaduse regulatsioon on koostatud lähtudes sellest, millisel viisil on võimalik saada isikult, kellele objekt äratundmiseks esitatakse, võimalikult usaldusväärset informatsiooni.

2.2 Isikukirjelduse mõiste ja isikukirjelduslikud tunnused

Isikukirjeldus on kriminalistika tehnika meetod, mida kasutatakse isiku välistunnuste täpseks, täielikuks ja süsteemikindlaks kirjeldamiseks ning isiku identifitseerimiseks nende tunnuste järgi.⁵¹

Isiku äratundmisele eelneval ülekuulamisel tuleb järgida kriminalistika tehnika meetodeid isiku kirjelduse saamiseks (tuleb saada võimalikult detailne isiku kirjeldus). Üheks isikukirjelduse saamise eesmärgiks äratundmiseks esitamisele eelneval ärakuulamisel on subjekti mälu värskendamine, mis võimaldab subjektidel paremini reprodutseerida oma mälu pilti. Teiseks oluliseks eesmärgiks on äratundmiseks esitamise tulemuste usaldusväärse kontrollimine. Mida rohkem ühtib ülekuulamisel esitatud isikukirjeldus tunnustega, mille järgi subjekt äratundmiseks esitatud isiku ära tundis, seda usaldusväärsem on uurimistoimingu tulemus. Isiku välistunnuste laadist lähtudes eristatakse isikukirjelduses 1) isiku soo-, vanuse-, rassi-, ja rahvustunnused, 2) kehaehituslikke e anatoomilisi, 3) talituslikke e funktsionaalseid ning 4) riietuse ja muude esemete tunnuseid.⁵²

Esinemissageduse järgi jaotatakse isikukirjelduslikud tunnused üld- ja eritunnusteks. Üldtunnused on ühised inimeste suurtele gruppidele, eritunnused ilmnevad aga harvem. Sellest tingituna saab isikukirjelduslike üldtunnuste alusel tuvastada ainult kirjeldatud isiku

⁵¹ Lindmäe, H. *Kriminalistika tehnika*. lk 262

⁵² *Ibid.*, lk 262

grupikuuluvust, üld- ja eritunnuste kogumi järgi aga ahendada sarnaste isikute gruppe ja tuvastada konkreetse isiku samasust.⁵³

Isiku tunnused pannakse kirja protokollis, kus ülekuulatav kirjeldab neid tunnuseid. Seega uurija annab ülekuulatavale võimaluse meenutada ja kirjeldada võimalikult palju isiku tunnuseid. Esialgu märgitakse inimese sugu, vanus, pikkus. See järel kehaehitus, poos. Seejärel vorm, mõõdud, pea ja näo erinevad osad ning nende omavaheline paiknemine (lauba, kulmude, silmade, nina, suu, lõua, kõrvade). Kui inimesel puudus peakate siis kirjeldatakse kuju, juuste värvi, soengut. Erilist tähelepanu pööratakse meeldejäävatele tunnuseid (nt armid, sünnimärgid jne). samuti märgitakse protokollis riide tunnused (vorm, värvus, suurus, mis materjalist, seisund, olemasolevad puudused).⁵⁴

Autor leiab, et ülekuulamise saadud isiku kirjeldus on kasutatav nii hilisemal äratundmiseks esitamise tulemuste kontrollimisel ja hindamisel, kui ka isiku äratundmiseks esitamise ettevalmistamisel.

Sõltuvalt asjaoludest võib tavaliselt üldtunnusena esinev iseärasus muudes tingimustes osutada eritunnuseks. Näiteks on hallide juuste esinemine vanematel inimestel üldtunnus, noore puhul eritunnus; ühele rassile või rahvusele omased iseärasused on samast rassist või rahvusest inimeste hulgas üldtunnusteks, teise rassi või rahvuse puhul aga eritunnusteks.⁵⁵

⁵³ *Ibid.*, lk 262

⁵⁴ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. *Криминалистика. Учебник для вузов.* Москва, 2000. lk 667.

⁵⁵ Lindmäe, H. *Kriminalistika.* lk 262

2.3 Isiku äratundmiseks esitamise läbiviimine.

Isiku äratundmiseks esitamine on uurimistoiming. Järgnevalt käsitleb autor uurimistoimingute läbiviimise üldisi põhimõtteid ning ka konkreetselt isiku äratundmiseks esitamise läbiviimist.

Uurimistoimingute läbiviimise üldised põhimõtted on:

- * seaduslikkuse ja eetika põhimõtete järgimine;
- * juhtimise ühtsus – vaatamata sellele, et uurimistoimingus võib olla mõnikord palju osalejaid ja isegi mitu läbiviijat, peab uurimistoiming olema allutatud ühtsele juhtimisele (uurimistoimingu juht on planeerimise käigus eelnevalt kindlaks määratud);
- * uurija aktiivsus ja eesmärgistatud tegutsemine;
- * koostöö erinevate asutusesiseste struktuuridega ja teiste uurimis- ja korrakaitseasutustega;
- * situatsioonipõhisus – uurimistoimingu läbiviimisel kasutatavad taktikavõtted ja taktikalised kombinatsioonid valitakse vastavalt uurimissituatsioonile ja situatsiooni muutudes korrigeeritakse uurimistoimingu taktikat;
- * etapilisus – uurimistoimingu sisemine struktuur koosneb järjestatud etappidest, mis tagab uurimistoimingu tulemuslikkuse;
- * järjestatus,
- * objektiivsus,
- * täielikkus,
- * õigeaegsus,
- * kriminalistika tehnika vahendite kasutamine,
- * spetsialistide abi kasutamine.⁵⁶

Uurimistoimingu taktika ülesandeks on seaduslikkuse kõrvalekaldumatu järgimise ja vastutegutsemise tingimustes tagada uurimistoiminguga tõendite kogumise maksimaalne efektiivsus. Selle ülesande täitmiseks on uurimistoimingute taktikal oma kindel struktuur, milles iga alamsüsteem kujutab endast teatud staadiumi või etappi. Üldpildis on need staadiumid oma järjestuses sellised:

1. uurimistoimingu ettevalmistamine;
2. uurimistoimingu rakendamine
3. uurimistoimingu sisuline läbiviimine (tõendite leidmine ja kogumine);
4. uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamine;

⁵⁶ Öpik, R. *Kriminalistikaline taktika ja tehnoloogia*. Tallinn, 2008. lk 7

5. saadud tulemuse hindamine, tulemuse tähenduse ja asukoha määratlemine selle kriminaalasja tõenduslikku tähendust omava informatsiooni süsteemis.⁵⁷

Isiku äratundmiseks esitamise läbiviimine.

Isiku äratundmiseks esitamise läbiviimisel on väga oluline vältida kontakti äratundjaga, äratundmiseks esitatava isiku ja võrreldavate isikute vahel enne äratundmiseks esitamist. Üheaegselt äratundmiseks esitamisel võtavad võrreldavad isikud ja äratundmiseks esitatav isik kõrvuti ühte rivvi. Äratundmiseks esitatavale isikule antakse võimalus valida endale koht isikute rivis. Sellele järgneb nummerdamine vasakult paremale. Äratundmiseks esitamise situatsioon tuleb fotografeerida ja protokollida ning seejärel juhatatakse äratundja isikute juurde. Tulenevalt KrMS § 82 lg 1 p-st 4 tehakse äratundjale ettepanek vaadata talle esitatud isikuid ja selgitada, kas ta tunneb uuritava sündmusega seotud isiku ära ning kas ta nendib selle sarnasust teiste isikutega või erineb nendest.⁵⁸

Oluline on silmas pidada, et äratundjal ei tohi olla muljet, et tema poolt ülekuulamisel kirjeldatud isik on igal juhul leitav võrreldavate isikute hulgas. Äratundjale ei tohi avaldada survet, et ta äratundmiseks esitatud isikute grupist tõepoolest leiaks ühe isiku. On soovitatav, et ta oleks teadlik näiteks sellest, et võib-olla ei olegi kuriteo toimepannud isik äratundmiseks esitatud isikute hulgas.⁵⁹

Kriminaalmenetluse seadus nõuab, et isik, kelle suhtes äratundmine toimub, esitatakse teiste isikute hulgas, kes peavad olema sarnased äratuntava isikuga ja äratuntav objekt (ese) – teiste sarnaste objektide (esemete) hulgas. Isiku või objekti (eseme) ära tundmine teistest temaga sarnastest tekitab usaldust õigsuse tulemuses.

Nende isikute valik peab vastama järgmistele nõuetele:

1. Nende vanus, kasv, kehaehitus ei tohiks omada teravaid erinevusi.
2. Äratundmiseks esitatud isikute näod peavad olema sarnase kujuga, kontuuriga, üksikute näoosade sarnaste mõõtudega, sarnase näo ja juuste värviga, soenguga, samuti tuleb silmas pidada ka rassilist ja rahvuslikku omapära.
3. Äratundmiseks esitatud isikute ülerõivad ja jalatsid peavad olema sarnased rõivatootja firmanimetuse, stiili, värvi ja kulumise järgi.⁶⁰

⁵⁷ Öpik, R. *Kriminalistikaline taktika ja tehnoloogia*. Tallinn, 2008. lk 8

⁵⁸ Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 282

⁵⁹ *Ibid.*, lk 282

⁶⁰ Гинзбург, А. *Опознание в следственной, оперативно - розыскной и экспертной практике*. Москва 1996. lk 24

Peab rõhutama, et äratundmiseks esitatud isikud ja esemed ei tohi olla eelnevalt äratundjale tuttavad, muidu äratundmine kaotab tõendusliku tähenduse.⁶¹

Isiku äratundmiseks esitamisel on kahtlustataval kohustus osaleda ning ta ei tohi toimingu läbiviimist oma käitumisega takistada. Autor leiab, et kahtlustava kõik õigused on seejuures kaitstud. Talle on jäetud vabadus valida endale koht isikute rivis. Ei ole soovitatav kasutada isikute rivis õiguskaitseorganite töötajaid, kuna nemad käituvad selles situatsioonis rutiinselt ega ilmuta stressi ilminguid. See aga võib tahtmatult tähelepanu kahtlustatavale tõmmata. Erialakirjanduses tuuakse veel välja see, et on soovitatav, kui toimingu läbiviija ei tea, kes on kahtlustatav. Kuna kahtlustatavale peab andma võimaluse valida endale koht esitatud reas, ei saa toimingu läbiviija, teadmata, kes on kahtlustatav, seda võimaldada. Sellisel juhul leiab autor, et tuleks kõigil esitatud reas olevatel isikutel korraga koht valida. Seega on välistatud võimalus, et toimingu läbiviija annaks kuidagi oma käitumisega märku, kes on kahtlustatav. Pärast äratundmiseks esitamist tuleb protokollida äratundja ütlused selles osas, milliste tunnuste järgi ta isiku ära tundis. Juhul kui ta isikut ära ei tundnud, tuleb protokollida äratundja ütlused selle kohta, milliste tunnuste poolest erinesid esitatud isikud varem tajutud isikust.

KrMS § 81 lg 4 sätestab, et vajaduse korral on lubatud isik, asi või muu objekt esitada äratundmiseks foto järgi.

Äratundmiseks esitamisel foto järgi on vajalik sel juhul, kui objekti enda valikäratundmiseks esitamine on võimatu või oluliselt raskendatud. Erialakirjanduses on märgitud, et fotode järgi esitamine võib taktikalis-metoodilisest vaatekohast toimuda, kui:

- a) see on vajalik kahtlustatava identifitseerimiseks, kui ta on põgenenud, hoidub äratundmiseks esitamisest kõrvale või on oodata, et ta äratundmiseks esitamist segavalt takistab;
- b) teised meetmed nõuavad vastuvõetamatuid kulusi;
- c) kui identifitseeritav isik ei pea teada saama, et tema suhtes käib uurimine;
- d) kahtlustatav ei ole veel nimeliselt teada ja ta tuleb kindlaks teha piltide esitamisega ettenäidatavate fotode kartoteegi esitamise kaudu;
- e) tundmatu laip on juba maha maetud.⁶²

⁶¹ Гинзбург, А. *Опознание в следственной, оперативно - розыскной и экспертной практике*. Moskva 1996. lk 24

⁶² Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 283

Tuleb silmas pidada seda, et äratundmiseks esitamiseks valikfotode järgi ei ole nii usaldusväärne, kui seda on „tavaline“ valikäratundmiseks esitamine. Kuna fotod on ainult ühest konkreetsest kaamera nurgast ülesvõetud, siis on nende järgi identifitseerimise võimalused piiratud. Üldiselt tuleb äratundmiseks esitamine fotode järgi läbi viia samadest printsiipidest lähtudes, nagu valikäratundmiseks esitamine. Fotode kasutamisel tuleb kindlaks teha, et kahtlustatava foto ei oleks selgelt mingi tunnuse järgi teistest fotodest eristatav. Kui fotodel on viiteid kohtadele, on soovitatav need kinni katta, selleks et sealt ei saaks tuletada kahtlustatavale viitavaid järeldusi. Kui äratundja tunneb foto järgi ära isiku või eseme, ei ole vaja hiljem korrata äratundmiseks esitamist objekti enda esitamisega.⁶³

Autor leiab, et juhul, kui isiku äratundmiseks esitamine toimub fotode järgi ning äratundjaid on rohkem kui üks, ning nad on omavahel tuttavad, peaks erinevatele äratundjatele esitatud fotode järjekord olema erinev. Sellega tagatakse, et omavahel tuttavad isikud ei saaks äratundmisel üksteist mõjutada.

Praktikas esineb juhuseid, kus vahetult peale kuriteosündmuse toimumist esimesena kohale jõudnud politseiametnikud, saades kurjategija kirjelduse, saavad koos tunnustaja või kannatanuga koos hakata ümbruskonnas liikudes tuvastama kurjategijat. Kui kurjategija tuvastatakse, ei ole see siiski käsitletav isiku äratundmiseks esitamisenä kehtiva seaduse mõttes. Küll aga leiab autor, et kui tunnustaja või kannatanu on isiku kirjelduse ja tema äratundmise osas nõuetekohaselt üle kuulatud, saab seda tõendina kasutada. Autor leiab, et selline äratundmine on usaldusväärne, kuna kurjategija tunti ära vahetult peale toimunud kuritegu, nii et ajalise faktori ja kallutavate süsteemitegurite mõju on minimaalne. Seega aja jooksul inimese mälus toimunud muutused ei saa veel äratundmist mõjutada. Autor leiab, et isiku äratundmiseks esitamist on kehtiva seaduse raames võimalik läbi viia arvestades kõiki esimeses osas välja toodud kallutavaid süsteemitegureid. Kõige arusaamatuks jääb KrMS nõue, et isik tuleb äratundmiseks esitada koos vähemalt kahe sarnase isikuga.

2.4 Isiku äratundmiseks esitamise tulemuste kontrollimine ja hindamine

Äratundmiseks esitamise tulemuse kasutamise uue tõendina eeldab selle kontrollimist ja hindamist.⁶⁴

⁶³ Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006. lk 283-284

⁶⁴ Lindmäe, H. *Menetlustaktika I*. Tartu, 1995. lk 101.

Äratundmiseks esitamise tulemuse kontrollimisel ja hindamisel püütakse lahendada küsimus, kas äratundja järeldus objekti samasusest, sarnasusest või erinevusest on usaldusväärne. Siinjuures võetakse arvesse äratundja arvatavat suhtumist – kas ta soovib kuriteosündmusse puutuvat objekti ära tunda või mitte. Nii võib kriminaalasjast huvitatuse korral äratundja teha äratundmiseks esitamisel teadvalt vale järelduse. Ühtlasi kõrvutatakse äratundja poolt ülekuulamisel objekti tunnuste kohta antud ütlusi nende tunnustega, millele äratundja rajas oma järelduse äratundmiseks esitamisel. Kui ülekuulamisele kirjeldati kuriteosündmusse puutuvat objekti üksikasjalikult ning esitatud tunnused langevad kokku äratuntud objekti tunnustega, annab see asjaolu äratundja järeldusele veenvuse. Järelduse kontrollimisel ja hindamisel on abiks äratundjale esitatud objektidest või üksikobjektidest tehtud foto või videosalvestus.⁶⁵ Seega tuleks tulemuste hindamisel arvestada taju ja mälu mõjutavaid tegureid.

Eelneva ülekuulamise käigus selgitatakse välja isiku tunnused, mida tuleb tuvastada. Selle ülekuulamisega peavad olema tuvastatud isiku omadused ja tunnusmärgid, mille alusel saab teha järelduse isiku samasuse kohta. Ei tohiks unustada, et üksikute omaduste summa võrdub individuaalse kogusumma, mis on vajalik ja piisav objekti identifitseerimiseks. Seetõttu ülekuulamise käigus tuleb kindlaks teha mitte ainult üldtunnused vaid on vaja välja selgitada ka võimalikult palju eritunnuseid.⁶⁶

Seega tuleb hinnata äratundja poolt äratundmiseks esitamisel näidatud tunnuste laadi ja nende kogumit ning otsustada, kas see kogum on individuaalne ja kordumatu või siis iseloomulik laiemale või kitsamale objektide ringile.⁶⁷

Kui äratundja poolt ülekuulamisel objekti tunnuste kohta antud ütlustes on lahkuminekuid võrreldes äratundmiseks esitamisel nimetatud tunnustega, mille alusel tuvastati objekti samasus, sarnasus või erinevus, on vaja uurimistoimingutulemuste kontrollimisel ja hindamisel püüda selgitada nende lahkuminekute põhjused. Kui ilmneb, et lahkuminekud seletuvad ebasoodsate tajumistingimustega, on tingitud unustamisest või siis on seletatavad psühholoogia andmetest lähtudes, ei tekita nad kahtlusi järelduse õigsuses.⁶⁸

⁶⁵ *Ibid.*, lk 101.

⁶⁶ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. *Криминалистика. Учебник для вузов.* Москва, 2000. lk 667.

⁶⁷ Lindmäe, H. *Menetlustaktika I.* Tartu, 1995. lk 101.

⁶⁸ *Ibid.*, lk 101-102.

Äratundmiseks esitamise tulemuste kontrollimisel ja hindamisel on vaja veel selgust, kas äratundja järelalus on kooskõlas kriminaaltoimiku materjalidega ning milline osa on äratundja järelalusel tõendamiseseme asjaolu tuvastamise seisukohalt. Selleks kõrvutatakse äratundmiseks esitamisel äratundja poolt tehtud järelalusit kriminaalasjas kogutud tõenditega ning hinnatakse tõendeid nende kogumis.⁶⁹

⁶⁹ *Ibid.*, lk 102.

KOKKUVÕTE

Isiku äratundmiseks esitamisel omab taju liikidest kõige olulisemat rolli nägemistaju, teatud juhtudel ka kuulmistaju. Tuleb arvestada taju omadusi (nt kuidas tajutav objekt eraldub tajutavast foonist). Inimese taju sõltub tajuvälistest asjaoludest nagu näiteks janu, nälg, valu, hirm, ärevus, tasu, edukus, tajuja sugu ja temperament. Kõikide neid asjaolusid peaks uurimistoimingu läbiviija isiku äratundmiseks esitamisel ning sellele eelneval ülekuulamisel teadma ning nendega arvestama.

Mälu on ühe definitsiooni järgi psüühikanähtus, mis seisneb teadmiste, muljete ja oskuste meeldejätmises, säilitamises ja reprodutseerimises (mälust taastamises või „ammutamises“).

Äratundmiseks esitamine kujutabki endast mälu kujutise reprodutseerimist, kusjuures mälu kujutiseks on varem tajutud objekt (isik). Isiku äratundmiseks esitamise kontekstis on tegemist kahe reprodutseerimise liigiga: meenutamine ja äratundmine.

Inimese tajumine võrreldes muude esemete või nähtustega on hinnangulisem, erapoolikum ja ebatäpsem. Laias laastus jagunevad tegurid, mis mõjutavad sündmuse tajumist ja mälus säilimist hindamispõhisteks teguriteks ja süsteemiteguriteks.

Uurimistoimingu eesmärk on uute tõendite kogumine. KrMS § 81 lg 6 kohaselt tuleb teha ettepanek nimetada tunnuseid, vastasel juhul puudub objektiivne võimalus äratundmisel tehtud järelduste kontrollimiseks. Seega tulemuste objektiivseks kontrollimiseks ja uurimistoimingu ettevalmistamiseks on otstarbekas eelneval ülekuulamisel saada võimalikult palju ja detailseid välistunnuseid.

Enne äratundmiseks esitamist tuleb äratundjale selgitada, et kahtlustatav võib olla esitatute seas ja võib ka mitte olla. Läbiviimisel tuleb tagada, et reas esitatud ülejäänud isikud ei erineks mingi ilmse tunnuse poolest kahtlusalusest, tuleb kasutada sarnast tüüpi riideid. Samuti tuleb vältida juhust, kui uurija tahtmatult annab kuidagi märku, kes on kahtlustatav.

Isiku äratundmiseks esitamise tulemuste kontrollimisel tuleb hinnata objektiivselt isiku tehtud järeldusi. Seda saab teha muude kogutud andmetega, kusjuures oluline tähtsus on eelneval ülekuulamisel.

Kehtiv KrMS võimaldab isiku äratundmiseks esitamist viia läbi kriminalistikalise psühholoogia soovitusi arvestades kehtiva seaduse ja kohtupraktika raames, et saavutada tulemuse võimalikult suur usaldusväarsus.

Vältimaks võimalikke vigu, mis võivad tekkida tulenevalt esitamismeetodi kallutusest, teeb autor ettepaneku isiku äratundmiseks esitamisel esitada isikuid ühekaupa järjestikku.

KrMS § 81 lg 2-s sätestatu, et isik, asi või muu objekt esitatakse äratundmiseks koos vähemalt kahe sellega sarnase objektiga, ei anna selget vastust, kas selline tõlgendus on lubatav, et isikuid saab esitada äratundjale ühekaupa järjestikku. Kui selline tõlgendus ei ole võimalik, on usaldusväärsema tulemuse saavutamiseks autori hinnangul mõistlik seadust selles osas muuta.

Autor leiab, et see reegel on ebaselge ja selle sisu peaks täpsustama kohtupraktikas. Hetkel autorile teadaolevalt selles osas kohtupraktika puudub.

SUMMARY

The thesis consists of 44 pages and 20 references. The thesis is composed in the Estonian language and its summary has been translated into English.

The aim of the thesis is to analyze how to receive the highest possible reliability of the result in presenting a person for identification in accordance with the recommendations from forensic psychology, taking into consideration the forced laws and court practices.

This thesis is to be considered a theoretical study divided into two parts: the impressionability of perception and memory (chapters 1.1 to 1.4); the legal regulations of presenting a person for identification (chapters 2.1 to 2.4).

To achieve the aim of the thesis, the author analyzed how and which factors could affect a person's perception and memory and how those factors affect the results of presenting a person for identification, also how presenting a person for identification is regulated considering the forced law and whether it could be possible, taking into consideration the forced law, to present persons for identification in a way which in all matters considers every possible affective system factor.

Perceiving a person compared to other objects or phenomenon is more evaluative, biased and imprecise. Basically the factors affecting the perception and mnemonic retention of an incident are divided into evaluation-based and system factors.

To avoid possible mistakes, which may occur due to the sway of the presentation method the author suggests to present persons for identification one by one in a row.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Bachmann, T. Maruste, R. *Psühholoogia alused*. Tallinn, 2011.

Bachmann, T. Huik, J. *Imetabane tajus*. Tallinn, 1989.

Bachmann, T. *Psühhoomia juriidilises kontekstis*. Tartu, 2003.

Ellis, H. D. *Developmental trends in face recognition*. – *The Psychologist* 1990/3,

Kättesaadav arvutivõrgus:

<http://infantlab.fiu.edu/articles/ellis%201990%20psychologist%20face%20rev.pdf>.

Kergandberg, E. Sillaots, M. *Kriminaalmenetlus*. Tallinn, 2006.

Kergandberg, E., *Algteadmisi kriminaalprotsessist*. Tallinn, 1990.

Kriminaalmenetluse seadustik (RT I 2003, 27, 166; RT I, 23.02.2011, 1). Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122011020?leiaKehtiv>

Lindmäe, H. *Kriminalistika tehnika*. Tallinn 1979. lk 262

Lindmäe, H. *Menetlustatika I*. Tartu, 1995

Lotus, F.E. *Eyewitness testimony*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2003.

Rakover, S. S. Cahlon, Baruch. *Face Recognition: Cognitive and Computational Processes*.

Kättesaadav

arvutivõrgus: <http://books.google.ee/books?id=u7JmdWRlrAcC&pg=PA280&lpg=PA280&dq=memory+for+faces+encoding+and+retrieval+operations&source=bl&ots=pRoGStJJTF&sig=byyxZIDUcqaQGaSuXLJMFvujN70&hl=et&sa=X&ei=UqGhT5yiMMWC4gSw0qnbCA&ved=0CDUQ6AEwBA#v=onepage&q=memory%20for%20faces%20encoding%20and%20retrieval%20operations&f=false>.

Riigikohtu 03.11.2011 kohtuotsus kriminaalasjas nr 3-1-1-84-11, p 14. Kättesaadav

arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-84-11>, 15.04.2012.

Riigikohtu 24.05.2006. a kohtuotsus väärteoasjas nr 3-1-1-33-06 p 6.2. Kättesaadav

arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-33-06> 15.04.2012.

Riigikohtu 26.06.2009 kohtuotsus kriminaalasjas nr 3-1-1-52-09, p 11.2. Kättesaadav

arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-1-1-52-09>, 15.04.2012.

Toomela, A. *Ülevaade psühholoogiast*. Tallinn 1999.

Tulving, E. *Mälu*. Tallinn, 2007.

Wells, G.L. Loftus, E.F. *Eyewitness memory for people and events*.

Õpik, R. *Kriminalistikaline taktika ja tehnoloogia*. Tallinn, 2008.

Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. *Криминалистика*.

Учебник для вузов. Москва, 2000.

Гинзбург, А. *Опознавание в следственной, оперативно - розыскной и экспертной практике*. Moskva 1996.